

Magyar királyi honvédségi tiszti magánkönyvtárak a XIX–XX. század fordulóján

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella

A Magyar Királyi Honvédség létrejötte

Az önálló magyar haderő 1868-ban szerveződött meg, *Ferenc József* császár és király 1868. december 5-én szentesítette azokat a törvényeket, amelyek a Magyar Királyi Honvédség megalapításának jogi alapjait képezték, vagyis a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről szóló XLI. és az önkéntes népfelkelésről szóló XLII. törvénycikkeket.¹ Az így létrejött magyar haderő a császárhoz képest csak „kiegészítő” szerepű volt; „*A magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fen[n]forgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról*” rendelkező 1867. évi XII. törvénycikk 11. paragrafusára kimondta, hogy „*Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belsejére vonatkozik Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el*”.²

Ebből a strukturális és jogi háttérből következően magától értetődő volt az újonnan megszervezett Magyar Királyi Honvédség hasonlósága, kötődése a közös, császári és királyi hadsereghez; ez mutatkozik meg például abban is, hogy a honvédségi szabályzatok leginkább a k. u. k. sereg megfelelő Reglementjeinek fordításai. De a nem kevés egyeztetés, tárgyalás lefolytatása és sok belpolitikai csatározás után elfogadott hatályos törvények természetesen teret engedtek a magyar érdekeknek, elképzeléseknek és hagyományoknak is. A magyar királyi honvédségben a magyar és a horvát volt a szolgálati nyelv, a tisztek a magyar királyra esküdtek fel, a zászlóban és az egyenruhákban a magyar címer, színek, illetve motívumok jelentek meg. És a kiegyezés után az újonnan megszervezett nemzeti hadseregbe közel négyszáz volt 1848/1849-es szabadságharcos magyar tiszt lépett be, például *gróf Andrássy Gyula* miniszterelnök, aki honvédelmi miniszter is volt, *Hollán Ernő*, *Máriássy János* vagy *Czillich Eduárd* tábornokok.³

A Magyar Királyi Honvédség intézményi és egyleti könyvtárai

A magyar hadsereg igazgatásához, fejlesztéséhez, az utánpótlás képzéséhez és továbbképzéséhez, a tisztek tudományos munkásságához, illetve önművelésükhöz vagy egyszerűen rekreációjukhoz nem hiányozhatott a megfelelő könyvtári háttér sem. A komplex magyar nemzeti hadügyi intézményrendszer kiépülésével párhuzamosan megszerveződtek a megfelelő hivatali vagy intézményi könyvtárak és a korabeli művelődési törekvésekhez illeszkedve honvédségi (kaszinó)egyleti könyvgyűjtemények. (Mivel jelen dolgozat a vizsgált korszak katonai magánkönyvtárait fókuszál, a honvédségi intézményi, egyleti gyűjtemények tekintetében e könyvtárakról leginkább csupán a korabeli statisztikai adatközlésekben publikált információkra, elsősorban *György Aladár Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1884-ben* című összeállítására és *Magyar Minerva* köteteire támaszkodok.)

Elsőként a Ludovika Akadémia könyvtára jött létre 1872-ben, helyesebben fogalmazva az 1808-as országgyűlésen megalapított és *I. Ferenc* magyar király harmadik hitveséről, *Mária Ludovikáról* elnevezett császári tiszti iskola, illetve annak könyvtára az 1872. évi XVI. törvénycikk értelmében került a magyar hadrendbe.⁴ A *Magyar Könyvszemle* 1880-as adatközlése szerint a bibliotéka „örvendetesen gyarapodik”, állománya mintegy 3000 kötetet számlál. A 12 tudományszakba rendezett állományban „a magyar nyelvű hadtudományi [irodalom] teljesen, a német, francia és angol szakmunkák pedig gazdagon vannak képviselve”, de magyar történelmi, irodalom- és művelődéstörténeti munkákat is tartalmaz. A gyűjtemény használói és kölcsönzői táborát leginkább Budapesten állomásozó tisztek alkották; az intézmény diákjai számára külön kézikönyvtár állt rendelkezésre 5-6000 kötetel, elsősorban az oktatás támogatására.⁵ A könyvtár öre *Ziegler Mór* (1811-1887) honvédőrnagy.⁶ Néhány évvel később *György Aladár* Magyarország köz- és magánkönyvtárai⁷ című korpuszában a könyvtár már 16 530 kötetel szerepel. A művek nyelvi megoszlása szerint 689 magyar, 1946 német, 150 francia, 11 angol, 50 latin, és 52 más nyelvű kiadvány. A tartalmi spektrumot tekintve pedig 71 nyelvészeti, 10 bölcsészeti, 719 történelmi, 10 államtudományi, 1471 természettudományi, 99 enciklopédia, 215 szépirodalmi alkotás, 92 féle tankönyv 11 062 kötete és 211 vegyes munka alkotta akkor a Ludovika könyvtárait. (*György Aladár* fent idézett művében a

gyűjtemények tudományszakok szerinti megoszlásánál a könyvtár mű- és kötetszámát is közli, de a nyelvi kimutatásban csak a művek számát szerepelteti.) Az 1912–1913-as adatokat közlő *Magyar Minerva* 18 416 tomusszal jegyzi a tékát.⁸

A közös hadsereg különféle katonai nevelőintézei mellett 1873-ban jött létre a jászberényi honvéd lovasiskola könyvtára, amely mintegy évtizedes működés után 2172 kötetet és 150 térképet mondhatott magáénak, a kismartoni alreáliskola 1879-es alapítású gyűjteménye 1884-ben 1843 darabot számlált.⁹ 1898 és 1910 között Nagyváradon és Pécsen szerveződött hadapródiskola, Sopronban pedig a Magyar Királyi Honvédségi Főreáliskola, amelyek először tanári, majd ifjúsági könyvtárakkal is rendelkeztek, illetve 1909-től Kismartonban működött a k. u. k. főreáliskola is, ahol már az alapítás esztendejében is két bibliotéka volt.¹⁰

A haditengerészeti (és kereskedelmi hajózási) képezésnek a XVIII. századig visszavezethetően Fiume adott otthont, *Mária Terézia* királynő bocsátotta ki azokat a rendeleteket, amelyek a „Nautica” megalapításához vezettek. A kiegyezés után az iskola „magyar királyi” intézménnyé vált.¹¹ A Tengerészeti Akadémia könyvtáráról *György Aladár* munkája alapján tudható, hogy összesen 624 mű 812 kötet állt a tengerész-növendékek rendelkezésére, 178 történelmi, 18 államtudományi, 135 természettudományi kiadvány, 18 enciklopédia és 275 vegyes témájú munka alkotta a tékát 1884-ben.¹² Az Akadémia történetét feldolgozó hivatkozott könyv szerint az 1890-es évek közepén a gyűjtemény 1063 tomust számlált, és az internátus lakói a 253 kötetes ifjúsági könyvtárat is használhatták.¹³

A Honvédelmi Minisztérium könyvtárának alapítási éveként a Magyar Minervában 1870,¹⁴ *György Aladár* munkájában 1874¹⁵ olvasható. A Magyarország köz- és magánkönyvtárai adatközlése alapján a gyűjtemény 3819 kötetes, 1080 magyar, 695 német, 27 francia, 240 angol, 3 latin és 64 egyéb nyelvű mű volt az állományban. A könyvek közül 77 a történelem, 861 az államtudomány, 35 a természettudomány és 2227 darab „vegyes tartalmú” szakot alkotta; emellett 602 nagyrészt hadtudományi vonatkozású tankönyv, illetve egy hírlap 17 egysége is szolgált a minisztérium munkatársait.¹⁶ Az I. világháború előtti évekre a kollekciónak már 20 677 kötetesre növekedett.¹⁷

A Magyar Királyi Honvédség helyőrség- és laktanyahálózatának kiépülését, az egyes objektumok építését az *Útmutatás az újonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbi-*

rálásának elveire vonatkozó függelékkel együtt című 1879-es szabályzatban foglalt műszaki és infrastrukturális követelmények határozták meg. Az előírás szerint a laktanyákban oktató- és gyakorlóhelyiségeknek is lenniük kell, és a tiszti iskola-helyiségekhez, tantermekhez pedig a 201. pontban foglaltaknak megfelelően „*kívánatos, [hogy]... a tiszti könyvtár elhelyezésére – a laktanya nagyságához mérve – 1 vagy 2 mellékszoba legyen. E mellékszobák nagysága az iskolaszobáéhoz megfelelő arányban és akként tervezendő, hogy azok egyikének területe az iskolaszoba félterületének feleljen meg; a másik mellékszoba lehet kisebb is.*” A csapatiskolák helyiség-szükségleteit összefoglaló IV. számú melléklet a tábori tüzérség és a vártüzérség altisztképző intézményei számára 28 m²-es könyvtár kialakítását írta elő.¹⁸

Néhány esztendővel később azonban sorra nyíltak meg külön legénységi könyvtárak: a Honvédelmi Minisztérium 1906-ban Kiskunfélegyházán hozott létre legénységi könyvgyűjteményt és a tárca szervezte meg a nagybecskereki altiszti kaszinó tékáját.¹⁹ A HM első alkalommal az 1907. évi költségvetésében állított be jelentős és célzott keretet a legénységi könyvtárak alapítására és gyarapítására, 1908-ban pedig 22 800 koronát költött 94 gyalogsági és 20 lovassági bibliotéka felállítására. Ekkoriban emelték fel az olvasókörök támogatására szánt dotációt is 16 740 koronára.²⁰ De a csapat- vagy ezredkönyvtárak hálózatának kiépítéséből 1906-tól kezdődően a korabeli hazai könyvtári intézményrendszer koordináló szerepű ágense, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa is kivette a részét; a szervezet saját alapítások mellett könyvadományokkal támogatta a regionális közművelődési, az Erdélyi, a Délmagyarországi és a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet. A Magyar Minerva 1904-1911-es tomusa alapján Besztercebányán, Bileken (ez császári és királyi gyalogsági legénységi könyvtár), Budapesten a Magyar Királyi Koronaórság számára, a Kisküküllő vármegyei Erzsébetváros honvéd gyalogezred részére, Lugoson, Marosvásárhelyt, az Oravicai gyalogezredben és Orsován a MKOT volt az alapító. A területileg „illetékes” közművelődési egyletek segítségével Baján, Balassagyarmaton, Brassóban, Désen, Fogarason, a kézdivásárhelyi gyalogezredben, Szabadkán, Szamosújvárott és Szegeden jött létre ezredkönyvtár. A hivatalos és a civil összefogás eredményezte Besztercebánya, Nagyenyed, Szabadka és Versec tékáit.²¹ A dévai magyar királyi 23. honvéd gyalogezred könyvtára nem adta meg a Minerva számára alapító szervezete nevét, az eperjesi gyalogez-

red tékája pedig a helyi Széchenyi-Kör támogatásából létesült. Az 1912/1913-as Magyar Minerva a budapesti magyar királyi 1. huszárezred tékáját jegyzi 258 kötettel, a csíkszeredai honvédtiszti könyvtárat 1578, a debreceni és a nagyvárad 4. honvéd gyalogezred bibliotékáit egyaránt 903 tomussal.²²

Az 1899-ben kiadott *Útmutatás az újonnan építendő helyőrségi kórházak tervezésére* című rendelkezés 31. pontja kimondta, hogy „*a kórház-parancsnok szobájához csatolandó egy egy ablakos előszoba, melynek egy írnok által is használhatónak kell lenni (e szobában vagy a kórház-parancsnok szobájában állíttatik fel az orvosi könyvtár)*”, a 32. pontban foglaltak alapján pedig „*minden helyőrségi kórházban a kórház-főbejárat közelében, esetleg a fővételi irodával kapcsolatban egy egy ablakos tiszti ügyeleti szoba rendezendő be. Ezen szobában egyszersmind a betegek könyvtára is felállítandó*”.²³ Az előírás szövegezése időszakában épült fel és nyílt meg Budapesten a Gyáli úton 1898. október 30-án „*honvéd egészségügyünk legelső intézete*”-ként az 1. számú helyőrségi kórház.²⁴ Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 75673/V. sz. Budapesten 1902. október 3-án kelt rendelete pedig kimondta, hogy „*A. m. k. budapesti honvéd helyőrségi kórház [...] fennálló honvéd orvosi könyvtár[a] gyarapítására 600 korona [...] évi átalány rendszeresítetik*”²⁵ így a lazarett 1904-ben már 311 kötetes kézikönyvtárat mondhatott magáénak. Az intézmény élére 1906-ban kinevezett új parancsnok, Dr. Szilágyi József főtörzsorvos a szakkönyvtár bővítése mellett 1907-ben a tiszti betegosztály társalgójában külön kézikönyvtárat szervezett.²⁶

Későbbi forrásból ismert a marosvásárhelyi honvéd, illetve az ottani császári és királyi csapatkórház, valamint a nyitrai magyar királyi honvédségi ispotály könyvgyűjteménye.²⁷

Úgyszintén az egyes településeken szolgálatot teljesítő honvédtisztek kulturális, művelődési és tudományos tevékenységének könyvtári hátterét jelentették a magyar, illetve a közös hadsereghez kötődő, gyakran közös használatú katonai tudományos és/vagy kaszinóegyletek könyvgyűjteményei. „*A katonai helyőrségek parancsnokai külön tiszti parancsban jelölték meg azokat a nyilvános helyeket, amelyeknek látogatása hivatásos tiszt számára engedélyezett vagy tiltott. [...] A nyilvános helyek közül elsősorban természetesen a tiszti kaszinók látogatását ajánlották*”.²⁸ Sőt, maga a Ludovika Akadémia is rendelkezett „*akadémikusi kaszinó*”-val. „*A viszonylag kevés szabad idő – ami a napi kötelező elfoglaltságokon felül maradt – kulturált, hasznos és egészséges el-*

töltéséhez rendelkezésre állt az akadémikusi kaszinó (játéktermével, olvasótermével és társalgójával), az állandóan gazdagodó könyvtár, továbbá a kert, a tó és a tornapálya a szabadtéri szórakozás lehetőségével.²⁹

Temesvárott 1868-ban, Kassán 1870-ben szerveződött tudományos egylet és könyvtár, Pozsonyban pedig 1874-ben (állományuk az 1901–1902-es Magyar Minerva adatközlése alapján 3–6000 kötet között mozgott).³⁰ A századforduló időszakára már összesen 15 városban működtek ilyen kaszinói bibliotékák.³¹ Ezen gyűjtemények egy 1874-es rendelet értelmében csak tudományos kiadványokkal gyarapodhattak: „Az egyleti könyvtár számára csak tudományos művek és katonai folyóiratok rendelendők meg”, nem katonai periodikumok beszerzése csak „szorgosan megválasztott” kiadványok és megfelelő anyagi háttér esetében volt lehetséges.³²

György Aladár 1884-re vonatkozó adatközlése szerint a Debrecenben 1867-ben alakult császári és királyi 39. gyalogezred tisztikarának könyvgyűjteménye 1.041 kötetet tartalmazott és 23 térképpel is rendelkezett; 1868-tól működött Budapesten a Katonai és Tudományos Kaszinó-Egylet 2370 tomust számláló kollektiója, Komáromban pedig a Katonai Tudományos Egylet és Kaszinó 1874-től várta a művelődni vágyó egyenruhásokat 2034 könyvével, 27 atlaszával és 346 önálló térképlapjával. A nagyváradi Császári és Királyi Katonai Tudományos Egylet 1878-tól datálódik, 990 kötetéből 768 német nyelvű volt.³³

Az 1900-as kiadású *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie* előbbieken túl említi még a zágrábi és a miskolci katonai tudományos és kaszinóegyesületek tékait, illetve az eszéki és nagyszebeni hadtudományi egyesületek gyűjteményeit.³⁴

A XX. század első dekádjából ismert a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által 1906-ban életre hívott könyvtár a munkácsi honvéd altiszti kaszinóban; a nagybecskereki altiszti kaszinó tékája a honvédelmi tárca kezdeményezésére jött létre, Újvidéken a honvéd gyalogezred altisztjei pedig a Délmagyarországi Közművelődési Egylettől kaptak könyvkollektiót.³⁵

A vizsgált korszak utolsó éveiben a Magyar Minerva a kassai, pozsonyi és temesvári Tudományos és Kaszinóegyesületek kollektióit regisztrálja 9906, 16 500, illetve 7480 tétellel.³⁶ Többek között Sopron és Arad is büszkélkedhetett katonai kaszinóval, illetve Petrik Géza könyvészetére jegyzi még például *A borsod-nádasdi tiszti casino könyvtárának jegyzékét*³⁷

és *A m. kir. trencsényi 15. honvéd gyalogezred tiszti könyvtárának alapszabályai és címjegyzéke* című opuszt,³⁸ a már említett temesvári egylet katalógusát (*Bibliotheks-Katalog des Militärwissenschaftlichen und Casino-Vereine in Temesvár. 6. Nachtrag. Katalog der wissenschaftlichen und belletristischen Werke.* Temesvár, 1911. Uhrmann H.) és *Az Első Magyar Katonai Tudományos Egylet könyvjegyzékét*, melyet a *Wodianer* nyomda tett közzé 1871-ben.³⁹

A könyvgyűjtés megítélése a hadseregben

Látható tehát, hogy a (k. und k. és a) magyar királyi honvédségi katonatisztek számára sokszínű és különféle információs igényeket szolgáló könyvtári hálózat állt rendelkezésre, mindemelllett a számos könyvgyűjtő honvédtisztről is beszámolnak a források. Magánkönyvtárak alapítását, gyarapítását és használatát, a katonai bibliofiliát maga a hadsereg is támogatta, eklatáns bizonyítékai ennek *Arthur Iwanski von Iwanina* (a magyar kiadványon Iwaninai Iwanski Artur) vonatkozó útmutatásai.

Iwanski von Iwanina (1858–1926) a császári és királyi mérnök utász tiszt, az I. világháború alatti utolsó beosztása szerint a 33. gyalogsági hadosztály parancsnoka altábornagyi rangban.⁴⁰ 1899-ben tette közzé első kiadásban *Applicatorische Besprechungen über das Dienst- und Privatleben des neuernannten Officiers (Cadetten) der Fusstruppen* című munkáját,⁴¹ ennek magyar nyelvre és a honvédségi viszonyokra átdolgozott kiadása *László István* akkori honvédszázadosnak köszönhető. *Az újonnan kinevezett gyalogsági tiszt (hadapród) szolgálata és magánélete fölött alkalmazó megbeszélések*⁴² előszavából tudjuk, hogy Iwanski (akkor utászszázados) hosszabb ideig volt a katonai és műszaki akadémia tanára, illetve századparancsnokként is jól ismerte a helyőrségekbe, laktanyákba kerülő fiatal tisztek beilleszkedésének buktatóit.⁴³ A katona hivatásgyakorlásának, szolgálati feladatainak, személyes kapcsolatainak, valamint a „hadapród” magánéletének, társasági viselkedésének, lakásának, kinézetének stb. legfontosabb tudnivalóit, szabályait összegző kézikönyvben foglaltak alapján „az úri középosztálynak és benne a hivatásos katonatiszti rétegnek az arisztokrácia nyújtotta a mintát, a katonaidél az eszményi férfi mintájává lett”.⁴⁴ Ehhez pedig a hagyományos katonai (lovagi) erények mellett a műveltség, az önképzés, az olvasás, sőt a könyvgyűjtés is hozzátartozott.

„Szükséges, hogy a tiszt az alárendeltet szellemileg túlszárnyalja. Ezen követelmény a népnevelés

előrehaladtával, kiváltkép[pen] az általános védkötelezettség törvénye óta, rendkívül fokozódott. A magasabb műveltség a kevésbé művelt fölött mindig lenyűgöző hatalmat gyakorolt. A magasabb műveltség elsajátítása a folytonos tanulásban rejlik.”⁴⁵ A hadapród-iskolában megszerzett tudás tehát „azon alapot képezi csupán, mely a tisztet képesíti minden segítség nélkül tovább tanulni”. Természetesen elsősorban a hadtörténelmi stúdiumok ajánlottak (fő forrásul *Adolf von Horsetzkytől a Kriegsgeschichtliche Uebersicht der wichtigsten Feldzüge der letzten 100 Jahre* című munkája, illetve annak irodalomjegyzékében szereplő dolgozatok javallottak, „ezen művek részben a csapat-könyvtárakban, részben a helyőrségi könyvtárakban feltalálhatók”), ezt követik a klasszikus szerzők, a modern szakirodalom, a filozófia (*Schopenhauer, Kant és Hegel*), de a tisztnek éppúgy tájékozottnak kell lennie többek között az irodalomtörténet, az építőművészet, a nemzetgazdaságtan és a művészetek területén. A szolgálati elfoglaltságok mellett időt kell szakítania a színházlátogatásra, kiállítások, művészeti gyűjtemények felkeresésére, a környék műemlékeinek megismerésére.⁴⁶ Az ilyen „kiképzés”-re alapozva úgy a bemutatkozó látogatásokon, mind a tiszti étkezőben a beszélgetés emelkedett – és ma azt mondanánk, politikailag korrekt – témák körül foroghat, a színház, a zene, a tudományok és a művészetek körül. Nem véletlen ez az ajánlott tematika, hiszen – a császári és királyi haderőhöz hasonlóan – a Magyar Királyi Honvédség is soknemzetiségű és sokvallású szervezet volt. A honvédségen belüli harmónia előfeltétele pedig, hogy „A tiszt valamennyi alárendeltjének nemzeti sajátosságait tanulmányozza, törekedjék elsajátítani a neki idegen nemzetiség sajátosságait, igyekezzék azt felfogni, mélyedjen bele az illető nemzet történetébe, ismerkedjen meg az illető nemzet azon előkelő alakjaival, kik a nemzet dízéül tekintettek, érdekelje az egyes nemzetek kultúrájának fejlődése, törekedjen az ő irodalmukat és művészetüket megismerni”, és erősítse alárendeltjeit saját vallási meggyőződésükben, „mert a hitbuzgó, vallásos ember jó katona is. A ki vallásához hű és abban tántoríthatatlan, a katonai kötelességek teljesítésében is hű és tántoríthatatlan fog lenni.”⁴⁷ A fiatal tiszt lakásában legyen íróasztala mellett könyvállvány, havi kiadásaiban pedig szerepeljen rendszeres tételként a „könyvtári költség”⁴⁸ a kaszinók havi tagdíjára, vagy a saját házikönyvtár gyarapítására. Így olvasmányélményeiből és könyvgyűjteményéből tud beteg bajtársa számára olvasnivalókról gondoskodni, szükség esetén felolvasni,⁴⁹ és megal-

pozott felkészültségével, műveltségével a legénység oktatásában szintúgy megállja a helyét – betartva a legfőbb szabályt: „Szabadon kell előadni (tehát könyvből felolvasni nem szabad).”⁵⁰

Természetesen nem csak Iwanski tábornok foglalkozott könyvtárak és a – mai szóval – élethosszig tartó tanulás kérdésével, a régi századforduló katonai szakajtója (pl. *A Ludovika Akadémia Közlönye* vagy *A Hadsereg*) több cikket is szentelt a honvédségi művelődésnek, tudományos életnek a honvédségi könyvtárügynek.

1884-ben közölt hosszabb beszámolót és ismertetést a Ludovika Akadémia Közlönye az első csapattiszti könyvtárról, melyet pécsi központtal és Kaposvárott, Nagykanizsán és Körmenten kialakított fiókkönyvtári rendszerrel szerveztek meg a 82. honvéd gyalog-dandár akkori parancsnoka, *Jelentsik Vince* kezdeményezésére a csapattest számára. A téka beszerzési stratégiája szerint a duplumokat el kell osztani a fiókkönyvtárak között, a csak egy példányban megszerzett „összes művek a fiók-könyvtáraknak váltakozva fognak kiadatni”.⁵¹

Sárói Szabó Lajos (1870–1914),⁵² aki egy időben a budapesti 1. honvéd gyalogezred tiszti könyvtáregyesületének tagja is volt, indítványozta, hogy „a tisztikar, mint hazafias szellemű, előkelő erkölcsű testület, céltudatosan pártoljon magyar tudományos, irodalmi és művészeti törekvéseket”, buzdította tisztársait, hogy lépjenek be különféle tudományos és kulturális egyesületekbe. (*Sárói Szabó* maga is jó példával járt elől hadtudományi, katonai térképészeti szakíróként, de *Szinnyei a Magyar írók élete és munkáiban* még *A hadsereg* című darabjának az *Uránia Színház*beli előadását is jegyzi.)⁵³

A katonai tudományos munka fontosságát hangsúlyozta *Tamás Sándor* honvéd százados *A tisztikönyvtárak hasznvétele* című írásában. „Az életbe lépő ifjúságnak teljes erejével, újból föl kell vennie önképzésének soha meg nem szakítandó fonalát.”, ezt pedig úgy kell megcselekedni, hogy „a rendelkezésre álló könyvtárak segédletével rávetjük magunkat egyik vagy másik tudományágra, és pedig először arra, melyik hivatásos pályánk szolgálatában áll.”⁵⁴ *Tamás* honvéd százados cikkében a könyvtár elhelyezésre is kitért és a lelkes könyvtáros szerepére. *Horváth Károly Alfréd* olvasói levele pedig a hadtudományi kutatás támogatására külön honvéd tudományos akadémia gondolatát is felvetette.⁵⁵

Honvédségi tisztí magánkönyvtárak a „Magyarország köz- és magánkönyvtárai”-ban

Az az ifjú hadapród, aki igyekezett megfelelni a katonai előljárói és a társadalom íratlan elvárásainak, megszívlelte és megfogadta tisztársai könyvtári vonatkozású gondolatait – például a fent ismertetett intelmeket és/vagy követte családjá hagyományait vagy akár saját indíttatásait – az később is könyves ember maradt. Az így birtokolt, gyarapított és használt tisztí magánkönyvtárakról a korszakban György Aladár a Magyarország köz- és magánkönyvtárai szolgál biztos (bár bizonyonnyal több esetben is hiányos, hiszen önkéntes adatszolgáltatásra épülő) információkkal.

György Aladár katonai térképeket és hadtudományi vonatkozású könyveket tartalmazó magánkönyvtárként a statisztikai adatok ismertetésén felül külön kiemelte Jelentsik Vince, *Kápolnai Pauer István* kollektóját, illetve *Darnay Kálmán*, *Windischgrätz Lajos* és *Strausz Adolf* hadtudományi állománnyal is bíró tékáit.⁵⁶ Szentmártoni Darnay Kálmán (1864–1945) helytörténeti kutató, régész, író nem volt katoná, nem vett részt háborúban;⁵⁷ herceg Windischgrätz Lajos (1830–1904) 1847-től a közös hadsereg haditengerészetének hadapródjából lett György Aladár munkájának megjelenése idejére lovassági tábornok.⁵⁸ Strausz Adolf (1853–1944) azonban jogi tanulmányai befejezése után 1875-től a Magyar Királyi Honvédség katonája volt. 1877–1878-ban a Ludovika diákja, 1879-től szabad állományú hadnagy; fordulatlan életútja során volt haditudósító és a kereskedelmi viszonyok kutatója, néprajztudós, 1892-től a Keleti Kereskedelmi Akadémia oktatója. Több tudományterületre kiterjedő publikációs tevékenységet folytatott, cikkei magyar és külföldi hírlapokban és számos szaklapban, a Ludovika Akadémia Közlönye mellett a *Századok*, *Nemzetgazdasági Szemle*, *Földrajzi Közlemények* stb. hasábjain jelentek meg.⁵⁹ A Magyarország köz- és magánkönyvtáraiban Strausz Adolf önmagát hírlapírónak titulálta, de életrajza és 1880-tól tudatosan gyűjtött 1890 kötetes, ritka katonai, hadtudományi vonatkozású kiadványokkal ékes könyvtára⁶⁰ azonban mindenképpen katonai, honvédségi kötődését bizonyítja még akkor is, ha sorsa hamar más irányt vett.

A Magyarország köz- és magánkönyvtárai statisztikai részében a könyvtártulajdonosok adatközlései alapján a következő honvédtisztek birtokoltak magántékaikat: *Kostyán Ferenc* nyugalmazott huszárezredes, *Máriássy János* altábornagy, Hollán Ernő altábornagy, *Türr István* altábornagy, Jelentsik Vince tábor-

nok, Kápolnai Pauer István alezredes és *Mádi Kovács György* tábornok.⁶¹

Kostyán Ferenc (1817–1913)

„A katonák könyvtárai közt, *Kostyán Ferenc*, *Kápolnai Pauer István* és *Türr István* könyvtárai a legnagyobbak.” – olvasható György Aladár munkájában.⁶²

A három említett személy közül *Kostyán Ferenc*, nyugalmazott huszárezredes⁶³ életéről áll rendelkezésre legkevesebb forrás, holott 2915 kötetben 1684 művet, illetve további 1000 darab, akkor még rendezetlen tomust számláló budapesti tékája tényleg imponáló gazdagságú. Természetes, hogy az életkora alapján bizonyonnyal német nyelvű katonai képzésben részesült könyvtártulajdonos a feldolgozott könyvállományában legnagyobb számban (873 mű) német nyelvű kiadványok voltak, de poliglott erudícióra vall a 389 magyar mellett a 216 francia, 52 latin, 36 angol és 118 egyéb nyelvű opus. Figyelemreméltó a latin munkák viszonylag magas száma még akkor is, ha György Aladár táblázataiból az nem tudható, hogy ez a klasszikus szépirodalom, az ókori történetírók vagy a latin nyelvű szakirodalom kedvelését mutatja-e. Mindenesetre a téka tartalmi megoszlása is kiterjedt érdeklődési körre vall: a nyelvészetet 106, a bölcsészetséget (leginkább a filozófiát értették ekkor ezalatt) 127, a történelmet 304, az államtudományokat 193, a természettudományt 409, a szépirodalmat pedig 273 mű képviseli, de az ezredes 26 enciklopédia-kiadvással és 54 nem meghatározott tartalmú tankönyvvel is büszkélkedhetett, a „vegyes” szakot pedig 192 irodalmi alkotás képezi.⁶⁴

Mindazonáltal *Kostyán Ferenc* nem csupán a maga életében tartotta fontosnak a műveltség, a tudás gyarapítását, hanem 1911-ben egyik donátora volt „a népműveltség és a magyar nyelv terjesztéséért” a Magyar Iskola Egyesületnek, erről a *Budapesti Hírlap* február 11-én megjelent száma is beszámolt.⁶⁵ Életével számot vetve pedig könyvtárának nagyobbik részét végrendeletileg bérma-keresztfiára hagyta, de a nemzeti könyvtárnak adományozta azt a 16 kötetet, amelyben példaképe, *Széchenyi István* nyomtatásban megjelent munkáit, illetve a legnagyobb magyar cikkeiből készített sajátkezű másolatait köttette.⁶⁶

Máriássy János (1822–1905)

Középbirtokos nemesi család sarja volt *Máriássy János*, Egerben bölcséleti tanulmányokat folytatott, majd 1840-től hadapród a 60. gyalogezrednél, 1842 és 1847 között a magyar nemesi testőrség tagja, 1848 tavaszától pedig a 2. gyalogezredben szolgált

főhadnagyi rangban. A szabadságharc kitörése után, 1848. június 19-étől honvéd katonatiszt, és a ranglétrán emelkedve idővel a tiszántúli önkéntes nemzetőrök parancsnoka Aradon, 1848 novemberében az aradi ostromsereg parancsnoka, 1849 januárjától dandárnok, februártól hadosztályparancsnok a felső-tiszai, később I. hadtestben, 1849. április 1-jétől ezredes. A világosi fegyverletétel után Aradon először kötél általi halálra, majd kegyelemből 18 évi várfogságra ítélték, ebből 7 évet még Aradon, majd Olmützben töltött le, végül 1856-ban amnesztiában részesülve Márkusfalvára internálták. 1861-től az iglói választókerület országgyűlési képviselője, 1869-ben pedig korábbi rangjával belépett a Magyar Királyi Honvédségbe a kassai 77. dandár parancsnokaként, később tábornoki rangot kapott, 1879-től altábornagy egészen 1887-ig, amikor nyugállományba helyezték. Katonai érdemei elismerésül több kitüntetésben részesült, 1885-ben valóságos belső titkos tanácsos és 1887-től a főrendiház tagja. Politikai tevékenységében, főként egyházpolitikai kérdésekben keményen konzervatív nézeteket képviselt. 1888. december 9-én márkus- és batizfalvi előnévvel bárói címet szerzett. Memoárjai fontos adalékokkal szolgálnak a forradalom és szabadságharc időszakáról, hadtudományi szakcikkei a Ludovika Akadémia Közlönyében jelentek meg.⁶⁷

A György Aladár 1884-es felhívására nyújtott szűkös adatközlése alapján a kassai parancsnoknak 1.200 kötetes bibliotékája volt, nem tudni, hogy mióta gyűjtött könyveket, és a téka tartalmi, nyelvi összetétele sem ismeretes.⁶⁸

Hollán Ernő (1824–1900)

Kis-lődi Hollán Ernő hadmérnök György Aladár munkájában császári és királyi altábornagyként szerepel,⁶⁹ katonai pályafutásának kezdete, képzése, iskolái valóban k. u. k. karrierre predestináltak volna: 1839-ben a bécsi hadmérnöki akadémián tanult, 1844-ben hadnagy, 1847-ben pedig hadmérnökkari főhadnagy.⁷⁰ Azonban az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc hívására 1848. június 19-étől a 9. honvéd zászlóalj századosa, később ezredes, és *Kossuth* hadmérnöki főnökévé nevezte ki. A szabadságharc bukása után visszatért szülővárosába, Szombathelyre, ahonnan internálták, rendőri felügyelet alatt élt, végül 1851 végén egy Hamburgból érkező feljelentés alapján elfogták, 1852 májusában került haza Bécsből. Ezután mérnöként tevékenykedett, hadmérnöki szaktudása nemzetközi elismertségét jól mutatja, hogy 1857-ben *lord Derby* fia, *Stanley*,

a későbbi angol hadügyminiszter, társával együtt fél esztendőt töltött a vasi megyeszékhelyen kifejezetten azzal a céllal, hogy a Hollán Ernő tanítványa lehessen. A tábornok bizalmas kapcsolatokat ápolta a Döblingben lévő Széchényivel és *Deák Ferenc*cel, hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerének, ismertségének is köszönhető, hogy a Dunántúl vasúthálózatának kiépítésében jelentős szerepet kapott. 1865-től a Deák-párt képviselőjeként az országgyűlés tagja, hadügyi tárgyalásokban aktív agense volt a kiegyezést előkészítő 15 tagú bizottságnak, és jelentős szerepe volt abban, hogy kompromisszumok árán megszülettek azok a törvények, amelyek alapján a Magyar Királyi Honvédség megszerveződhetett.

Hollán Ernő 1867 után a magyar királyi közlekedési minisztériumban, 1870–1872-ben pedig a honvédelmi tárca államtitkára volt, a kabinetben bekövetkezett változásokhoz kötődően *Andrássy Gyula* gróf 1871-ben honvédelmi miniszteri kinevezését is szorgalmazta – végül sikertelenül. Minisztériumi időszaka alatt történt meg az 1871. évi VI. törvénycikk alapján a Ludovika Akadémia megszervezése. De a katonai akadémia szükségessége természetesen nem csak a kiegyezés utáni időben vetődött fel, és éppen Hollán volt az, aki 1848. június 14-én és *Mészáros Lázár* hadügyminiszternek címzett írásában „*A honban felállítandó hadi képezde*” ügyét szorgalmazta; a kézirat az alap- és felsőfokú oktatás fontosságát, a katonai és hadmérnöki képzés tematikáját is vázolja. A manuscriptumot az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára őrzi.⁷¹

A magyar királyi honvédség megszervezésekor utolsó rangját visszakapva szabadságot állományú ezredes, 1875-ben soron kívül tábornok lett, 1876-ben a tényleges állományba lépett mint a székesfehérvári honvédkerület parancsnoka, 1881-ben pedig altábornagyi kinevezést nyert. 1886-ban nyugdíjazták, ekkortól a főrendiház tagja.

Sokirányú gyakorlati tevékenysége mellett a matematikai, mérnöki, közlekedés- és hadmérnöki tudományos életnek szintén részese volt: a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése 1858. december 15-én tartott ülésén választotta meg a Matematikai Osztály levelező, három évvel később rendes tagjává. Székfoglaló értekezését a vasúti közlekedés történetéről, kérdéseiről tartotta.⁷² Nevéhez fűződik továbbá a Magyar Mérnök- és Építészegylet megalapítása 1866-ban, 1885-ig pedig a szervezet elnöki posztját is betöltötte. Visszavonulásakor az egylet az alapítóatyai tiszteletére évenként megítélendő Hollán Ernő-pályadíjat hozott létre a legjelentősebb friss

műszaki témájú tanulmány díjazására. Az altábornagy másik öröksége az önálló vasúti igazgatóság megszervezése, a szakőrök csoportosítása és új tehetségek kinevelése.⁷³

Az MTA Matematikai és Természettudományok Osztálya Hadtudományi Bizottsága 1883. május 16-án jött létre, az új testület június 18-ai alakuló ülésén egyhangúlag Hollán Ernőt választották elnöknek, éppígy 1886-ban, 1889-ben, 1892-ben és 1895-ben. A bizottság saját folyóirataként 1888 márciusában indította útjára a *Hadtörténelmi Közleményeket*, 1890-ben pedig a *Magyar hadtörténelmi könyvtár* című szakkönyvsorozatot. A Hadtudományi Bizottság első elnöke indítványozta, hogy a testület 1893-ban bekapcsolódjék a millenniumi kiállítás előmunkálataiba, így vezetésével a hadtudós akadémikusok hathatósan közreműködtek a hadtörténelmi kiállítás megszervezésében. Hollán Ernő tábornok számos felterjesztése, cikke, publikációja mellett vonatkozó alapvető műve *A m. kir. honvédség, a modern hadseregszervezés szempontjából tekintve*⁷⁴ című dolgozata.

Nem véletlen, hogy a mérnök- és hadtudomány művelését aktívan gyakorló, a tudományszervezésben, szakfolyóirat és szakkönyvsorozat elindításában közreműködő katonatiszt maga is rendelkezett könyvtárral, sőt fontosnak tartotta azt is, hogy György Aladár felhívására adatokat is szolgáltatson a statisztikai corpushoz. A Magyarország köz- és magánkönyvtárai Hollán székesfehérvári időszakának könyvgyűjteményéről tudósít: tékája ekkor 110 (71 német és 26 magyar, illetve néhány angol és francia) művet számlált 746 kötetben. A természettudományokat 60 kiadvány 517 tomusa képviselte, több térképe és jelentős katonai kollekcója is volt, a tulajdonos gyűjteménye jellemzésében külön kiemelte az 1870-71-es hadjárat nagy német leírását, de történelmi, államtudományi és enciklopédikus kiadványokkal szintén rendelkezett.⁷⁵

Türr István (1824–1908)

A harmadik legnagyobb katonai magánkönyvtárat a kalandos életű Türr István mondhatta magáénak; nem véletlen, hiszen tevékenységében a katona, a politikus és a művelődéspolitikus is pregnánsan felismerhető.

A korán árvaságra jutott fiatalember először a császári hadseregben szolgált, 1848 tavaszán éppen Észak-Itáliában állomásozott és 1848 márciusában még az osztrák hadsereg katonájaként lépett fel a milánói forradalom ellen. Később azonban a forradalom Or-

szágos Honvédelmi Bizottmányának hívására 1849 januárjában társaival együtt megszökött és magyar légiót szervezett, hogy a magyar szabadságharchoz csatlakozzon. A világosi fegyverletétel után személyes kapcsolatokat ápolt Kossuth-tal, illetve diploma-ta körökkel, részese volt számos hazai és nemzetközi függetlenségi szervezkedésnek, több zászló alatt is harcolt. 1855-ben a császári seregek román területen fogták el és ítélték halálra 1849-es dezertálása („*az előőrstől hitszegően ellenséges területre szökés*”-e)⁷⁶ miatt. A brit birodalom, és maga *Viktória* királynő tiltakozására engedték csak szabadon 1856. február 23-án, hamarosan pedig *Garibaldi* táborába állt, az olasz egység megteremtése során számos katonai és diplomáciai megbízatást teljesített. 1861-ben feleségül vette *Bonaparte-Wyse Adelinát, III. Napoleon* unokahúgát, így házassága révén nemzetközi kapcsolattrendszere tovább bővült, erősödött.

A hazai kiegyezés és az általános amnesztia meghirdetése után a társadalmi és gazdasági fejlődés támogatója lett, a szabadkőműves szerveződés prominensként az általuk újonnan, 1869-ben alapított „*Corvin Mátyás, az Igazságos*” elnevezésű páholy első nagymestere volt. Tevékenységét a nemzeti gondolat, a haladás előmozdítása jellemezte, mérnökként a Korinthoszi- és a hazai Ferenc csatorna építése is nevéhez kötődik.⁷⁷

Türr István a nemzetközi békemozgalom aktív agense (1899-ben ő elnökölt a VII. Nemzetközi Békekongresszuson), a társadalmi szolidaritás és a közművelődés szószólója, a népoktatás, a könyvtárügy és a könyvkiadás támogatója lett.⁷⁸ 1870-ben a Budapesti Népoktatási Kör első elnökévé kérték fel,⁷⁹ 1876-ban pedig alapító-atyaként a kultuszminisztérium kezdeményezésére megalakult Népkönyvtárak Alapítására és Terjesztésére Alakult Központi Bizottságot vezette (későbbi nevén az Iskola és Népkönyvtárakat Terjesztő Bizottság).⁸⁰ Az *Eötös* féle 1868. évi XXXVIII. törvénycikk és a bizottság munkálkodásának hatására „*a kormány s a megyei hatóságok köteleességökké tették a községek vezetőinek, miszerint évi költségvetéseikbe, közművelődési célokra, bizonyos összeget megállapítsanak.*”⁸¹

1868. szeptember 30-án jelent meg Baján Türr tábornok vonatkozó jelentős munkája, az *Első szöveget a népoktatási körök érdekében* című írás,⁸² amelyben az Amerikai Egyesült Államokat, Svájcot, Belgiumot és Hollandiát állítja példaképpül az iskolarendszer kiépítésében és az oktatás fontosságának (ma azt mondanánk: stratégiai ágazat voltának) felismerésében. Ennek előmozdítására Magyarországon is „egy

központi bizottmány” alapítását sürgeti, „mely arra szorítkoznék, hogy a szövetség előmenetelét evidenciában tartsa, s a hozzá befolyt nevelési eszközöket, könyveket, műszereket, térképeket oda, hol leginkább szükségeltetnek, elosztogassa, s egy központi orgánomot létrehozson, ami egyik nélkülözhetetlen emeltyűje a sikernek”⁸³

A népoktatás előmozdítását Türr tábornok nem csupán az iskolai, vagy iskolarendszeren kívüli, tanfolyami képzési rendszerben látta, hanem teret kívánt engedni az önképzésnek is, ennek támogatására hozta létre 1869-ben a Corvina-társulatot, melynek elnöki tisztét is betöltötte. A könyvkiadó célja volt *„az olvasást a magyar emberrel megkedveltetni, népnevelésünket, művelődésünket előmozdítani, a hasznos ismereteket terjesztetni, a nemzeti szellemet ébren tartani”*,⁸⁴ a részvénytársaság hivatása tehát *„Irodalmi vállalatok által az irodalmat gyarapítani, jó, olcsó és hasznos könyveket terjesztetni, kiadványai olcsósága által az olvasási kedvet s a művelődést ébresztetni, növelni”*.⁸⁵ A vállalkozás 15 tematikus könyvsorozatot tervezett közrebocsátani havonta 1-1 új füzetrel, az egyik szériát külön katonák számára, illetve egészség, iskola és nevelés, jog/alkotmány, történelem, munka, szépirodalom és erkölcs témában, azonban 1873 áprilisáig csak összesen 34 kiadvány jelent meg. Sajnos még e viszonylag kevés tomus sem kelt el, *„az általa kitűzött nemes cél [...] vagy korai, vagy nem eléggé méltányolt”*, így a kiadó végül csődbe ment. A próbálkozás sikertelensége egyrészt azzal volt magyarázható, hogy ekkor még jelentős volt az analfabéták aránya a magyar társadalomban, de okolható a megcélzott „félművelt” rétegben az ismeretterjesztő kötetek iránti érdektelenséggel, illetve bürokratikus akadályokkal, a hivatalos támogatás hiányával.⁸⁶

A Magyarország köz- és magánkönyvtáraiban olvasható adatközlés szerint az altábornagy budapesti könyvtára 2.397 kötetben 1212 művet számlált, a gyűjtemény alapításának évét azonban nem adta meg a tulajdonos. A kollekciónyelvi összetétele hűen tükrözi birtokosa kalandos, nemzetközi szintéren, diplomáciai körökhöz is kötődő életútját: legnagyobb nyelvi csoport a francia, ezt 457 mű képviseli, 297 magyar, 276 német, 12 latin és 8 angol opus mellett 162 egyéb nyelven kiadott, vagy poliglott alkotás található a tékában. A tartalom szerinti megoszlás szintén sokszínű: a majd 2.400 kötetből az államtudományt 369 mű 667 tomusa képviseli, közel ekkora szépirodalmi szakkal, 630 kötetben 294 alkotással rendelkezett a tábornok, a bölcsészet 240, a történeti irodalom 203, a természettudományok 110 könyve

259 tankönyvvel és 288 vegyes tartalmú darabbal egészült ki. Türr István enciklopédiákat és hírlapokat nem gyűjtött.⁸⁷ „Analecta”-gyűjteményének adatai viszont nem szerepelnek György Aladár munkájában, pedig kollekciónyelvi ez a része kincsesbánya a kutatás számára, főként annak köszönhetően, hogy kéziratok, hagyatéka, emlékiratai, levelezése, cikkei és az életére vonatkozó írások lapkivágat-gyűjteménye 1910-ben az OSZK-ba került,⁸⁸ a 7284 tételes anyag mellett azonban más fondokban elszórtan is található Türr Istvánra vonatkozó anyagok,⁸⁹ a tábornok könyvgyűjteményét pedig 1931-ben szerezte meg a nemzeti könyvtár.⁹⁰

Jelentsik Vince (183–1912)

A sárvári közrendű születésű Jelentsik Vince soproni, magyaróvári, zágrábi és szombathelyi tanulmányok után 17 évesen, 1848. május 28-án lépett be a honvéd seregbe és majdnem egyévi szolgálat alatt századosi rangig emelkedett. A szabadságharc bukása után közkatonaként vezényelték át, pontosabban kényszersorozták a császári hadseregbe; 1866-ban a königgrätzi csatában hadifogságba esett és onnan visszatérve szerezte meg katonai végzettségét a bécsi Hadiiskolában 1867–1869-ben. A Magyar Királyi Honvédségbe 1871 májusában lépett át, illetve vissza a VI. honvédkerület parancsnokának segéd-tisztjeként, utóbb a 19. honvéd gyalogzászlóalj parancsnoka, majd 1873 és 1876 között a Honvédelmi Minisztériumban szolgált beosztott tisztjeként, illetve osztályvezetőként. Karrierje során ezután több alakulat parancsnoka, valamint 1885-1887-ben a honvéd főtörvényszék elnöke volt. Közben 1884-ben nemesi rangra emelték, 1896-ban titkos tanácsos lett. 1896. június 1-jével saját kérésére nyugállományba helyezték, ekkor érdemei elismeréseként címzetes tábornaggyá nevezték ki.⁹¹ Koronvári Jelentsik Vince visszavonulása alkalmából tartott díszebédéről beszámolva a *Nyugatmagyarországi Híradó* közlése szerint az altábornagy személyében *„az 1848–1849-es szabadságharcban részt vett utolsó honvéd vált meg a csapatszolgálattól”*.⁹²

Jelentsik Vince 350 kötetes szakbibliotékájáról csak annyi adatot szolgáltatott György Aladár munkája számára, hogy a könyvgyűjtemény Budapesten található, sem nyelvi, sem tartalmi megoszlást nem közölt,⁹³ de más forrásból tudható, hogy poliglott ember volt, német, horvát, szerb, szlovák, latin, olasz és francia nyelvismerettel rendelkezett.⁹⁴ A gyűjtemény 1884 után bizonyosan még gazdagodott, hiszen tulajdonosa érdemesnek találta arra, hogy végrendelet-

ében a könyvtár későbbi sorsára kitérjen: könyveinek egy részét a pozsonyi IV. honvéderületi parancsnokság vezérkarára, valamint a kerület legénységi könyvtárait hagyta.⁹⁵

A testamentumban a honvédség, illetve a tisztársak képzésének, tudományos munkájának támogatására való adakozás egyenes következménye Jelentsik altábornagy korábbi törekvéseinek, hiszen – ahogyan már szó volt róla – 1882-ben a 82. honvéd gyalogdandár parancsnokaként ő kezdeményezte alárendelt tisztjeinél az első csapattiszti könyvtár megszervezését „*az intézmény és saját maguk érdekében*”.⁹⁶ Az „*Egyesült erővel*” mottójú indítvány következtében 1883-ban, Jelentsik áthelyezése miatt már a Paxy Károly parancsnoksága alatt alakult meg a könyvtár, illetve könyvtári „hálózat” a pécsi gyalogdandár laktanyáiban. Az alapításkor megfogalmazott alapszabály érdekessége, hogy nem csupán könyvek, folyóiratok, kéziratok források és térképek gyűjtését tűzték ki célul, hanem műszerek és fegyverek is gazdagíthaták a kollekción, a későbbi szabályzatok pedig már a szépirodalom beszerzését is engedélyezték.⁹⁷

Kápolnai Pauer István (1833–1896)

A pesti születésű Kápolnai Pauer István 1848-ban, alig több mint 14 évesen csatlakozott a szabadságharcba, és annak ellenére, hogy 17 csatában vett részt és még sebesülést is szenvedett a hazáért, fiatal kora miatt nem léptették elő tisztté. A világosi fegyverletétel után a császári seregbe sorozták és Klagenfurtban szolgált, de végül sebesülései, gyenge egészségi állapota miatt szabadságolták. 1850 és 1854 között a József Ipariskola mérnökhallgatója volt, 1854-ben visszahívták a császári seregbe, ahonnan 1860-ban távozott és Garibaldi önkéntese lett, ahol komoly sikereket és magas megbízásokat ért el, pl. Garibaldi személyes testőrségének tisztjévé nevezték ki. A sereg feloszlása után pedig itáliai tiszti iskolák tanárának kérték fel, és még olasz földön jelent meg első hadtudományi munkája.⁹⁸ 1867-ben tért haza, és már hadtudományi kutatói, oktatói tapasztalatokkal is rendelkezve 1867–1868-ban a *Honvéd* című szaklap segédszerkesztője, 1869–1872-ben a *Katonai Közlöny* editora, közben 1871-től pedig a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamának harcászati és tereptan-, hadászati- és hadtörténelem-tanára volt. Azonban kitűnő eredménnyel abszolvált mérnöki stúdiumait is hasznosítva egy angol vasútépítő társaság magyarországi főtítkáráként is tevékenykedett.⁹⁹ Tulajdonképpen katonai végzettségét 1873 és 1875 között a bécsi császári és királyi hadiiskolában sze-

rezte; ott kapott minősítéséből katonai, hadtudományi felkészültségének méltatása mellett erudíciójáról is képet kaphatunk: „*kiemelik, hogy igen művelt és nagyon jártas az irodalomban; tökéletes a német, a francia, az olasz, az angol nyelvtudása, ír és olvas spanyolul, oroszul, törökül, románul*”.¹⁰⁰

Tudományos érdeklődése leginkább az újkori magyar hadtörténetre fókuszált és kutatásainak közrebojtásával – 300-nál több hadtudományi és hadtörténeti cikket jegyzett különféle hírlapokban és folyóiratokban – a magyar katonai szaknyelv megteremtését szorgalmazta, illetve maga is előmozdította. Ez irányú tevékenysége már a kiegyezés időszakától datálható, 1867–1868-ban jelent meg kézikönyve, az új magyar Honvédség első szolgálati könyve.¹⁰¹

Kápolnai Pauer István hadtudósi tevékenységét az utókor nevében Ács Tibor értékelte: „*A hazai hadtudomány indikátora. Talán szokatlannak tűnik, hogy ... a hazai hadtudomány <indikátora> kifejezésével illetjük. ... az <indikátor> gyakran használt kifejezés, amivel valami változást jelzünk a tudományok valamelyik területén. Ezt az indikátor szerepet, illetve a hadtudomány változását, fejlődését jelezte Kápolnai tudományos munkásságának fellendülése Magyarországra való visszatérése után*”.¹⁰² Érdemei elismeréseként Hollán Ernő ajánlására választották Kápolnait az Akadémia levelező tagjává 1881. május 19-én, a székfoglalójára június 20-án került sor.¹⁰³ *A hadtudomány viszonya a többi tudományhoz* című értekezése a hadtudomány fogalmát, célját, tevékenységi körét és a többi tudományokkal való kapcsolatrendszerét ismertette. Felfogásában nívum, hogy a katonai szakismeretek korabeli természettudományi és matematikai tudományrendszertani besorolása helyett annak helyét a történelmi-társadalmi diszciplínák között jelölte ki; alapjaként a történettudományt határozta meg (tartalmi és módszertani kapcsolódásként a pedagógiát és a filozófiát is megemlítette), a természettudományt és a matematikát pedig segédtudományaiként aposztrofálta.¹⁰⁴ Felvetette, hogy e terület átkerüljön a II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályába. Végül azonban a hadászat a III. osztályban maradt,¹⁰⁵ de Kápolnai 1882-es kezdeményezésére 1883-ban önálló Hadtudományi Bizottság szerveződött – ahogyan már szó volt róla – Hollán Ernő elnök és 1883–1886-ban Kápolnai Pauer István titkár vezetésével.¹⁰⁶

Magától értetődő, hogy a szakíró, tanár, akadémikus tiszt (aki tagja volt a Történelmi Társulatnak, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, illetve Türr Istvánhoz hasonlóan a Népoktatási Központi Kör-

nek is)¹⁰⁷ jelentős magánkönyvtárral rendelkezett és talán abban a tetteben is példaképpül kívánt szolgálni a Magyar Királyi Honvédségbeli tisztársai számára, hogy György Aladár felhívására részletes adatközléssel szolgált bibliotékájáról. Budapesti könyvgyűjteményének alapjait hazájába visszatérve 1867-ben vetette meg (bizonytalán külföldről is hozott magával könyveket), 1884-ben kollekcója már 2459 kötetben 1.366 művet és 527 térképet számlált. Polihisztor és poliglott tékat mondhatott magáénak: 127 nyelvészeti, 73 bölcséleti, 896 történelmi, 50 államtudományi, 815 természettudományi (ebből sok katonai) kötet, 54 kötetben 9 enciklopédia, 12 hírlap, 14 szépirodalmi alkotás és 411 vegyes tartalmú tomos volt birtokában, a művek nyelvi megoszlása szerint pedig 518 magyar, 229 német, 482 francia, 85 angol, 14 latin, 38 egyéb nyelvű opus alkotta kollekcóját.¹⁰⁸

Madi Kovács György (1840–1901)

A Magyarország köz és magánkönyvtárai számára adatot szolgáltató honvédtisztek közül a legfiatalabb az 1840-es paksi születésű Madi Kovács György volt. Katonai pályafutását nem az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején kezdte meg, hanem 18 évesen a Klosterburg bei Znaimban működő katonai mérnöki akadémiára matriculált, majd 1861–1862-ben a bécsi hadiiskola diákja volt. Közben a császári sereg hadnagyként vett részt az 1859. évi piemonti-francia-osztrák háborúban, később pedig az 1866-os porosz-osztrák hadjáratban. 1871-ben helyezték át a magyar királyi Honvédség állományába, ahol rövidesen jelentős beosztásokat kapott, hosszabb időn át a kassai 77. gyalogdandár, illetve a 6. hadtest parancsnoka volt. 1872-től, az intézmény fennállásának kezdetétől a Ludovikán tanított, tantárgyai a vezérkari szolgálat és a „tereprajz”¹⁰⁹ voltak. 1890-től nyugdíjazásáig, 1897-ig ismét a császári hadseregben szolgált 1895-től tábornagy rangban.¹¹⁰ Példája később is előkerült a magyar honvédség körüli diskurzusban, hiszen kimagasló előmenetelével egyedüli volt, aki a közös hadseregből a magyar Honvédségbe lépett át és onnan a közös hadseregbe visszakérülve fényes katonai karriert mondhatott magáénak: „Az egyetlen Madi Kovács György kivételével, sohasem történt meg az, hogy egy magyar tábornok a hadtestparancsnokságig fölvinne”.¹¹¹

György Aladárnak még kassai tábornokként szolgáltatott adatokat bibliotékájáról: 400-kötetes könyvtára többnyire katonai vonatkozású műveket tartalmazott,¹¹² a kollekcio részletesebb tematikai és nyelvi összetételéről nem nyilatkozott, de más forrásból

ismeretes, hogy a tábornok német, francia, és horvát nyelven tudott.¹¹³ Korabeli kútfők pedig arról is tudósítanak, hogy a tábornagy a *Földrajzi Közlemények* tíz évfolyamát a Tolna vármegyei múzeumnak adományozta, illetve a megígérte, hogy a jövőben a kurrens számokkal is megajándékozta az intézményt.¹¹⁴

Összegzés

A XIX. század végi – XX. század eleji Magyar Királyi Honvédség tiszti magánkönyvtáiról összességében elmondható, hogy a kialakulóban lévő, illetve a vizsgált évtizedek alatt fokozatosan kiteljesedő és specializálódó honvédségi intézményi könyvtári rendszer mellett tulajdonosaik számára elsősorban a munkájukhoz, gyakorlati, oktatói és tudományos tevékenységükhöz nélkülözhetetlen otthoni szakkönyvtárak voltak. Mindamelllett bibliofil indíttatásukban a szűkebb vagy tágabb szakmai érdeklődésen túl privát irányultságuk úgyszintén tükröződik a kollekciókban, a gyűjtemények a személyiség és a korszak „kiművelt emberfő”-inek poliglott lenyomatai. A helyőrségek, alakulatok prominensei a környező közösség, a civil, esetleg tudományos vagy tudománynpszerűsítő szervezetek életében is jelentős szerepet játszottak; igaz ez még akkor is, ha a konkrét tagság a polgári egyesületekben csak honvédelmi miniszteri engedéllyel volt lehetséges, az egyházi képviselőtestületekben (egyháztanács, iskolaszék, presbitérium, diakonissza egyesület) azonban a tényleges, aktív tisztek nem vállalhattak megbízatást.¹¹⁵ De a helyi intelligencia, jó társaság tagjaként, a hazát testi erejük mellett intellektusukkal és szívükkel is szolgáló férfiúként több esetben megjelent a köz javára való szolgálat aspektusa a civil tevékenységben, adományokban vagy akár a testamentum megfogalmazásában. Minderre nem csak a korabeli írott és íratlan elvárások indították a tiszteket, hanem – életútjuk bizonyítja ezt – személyes elkötelezettségük is.

Jegyzetek

1. Vö. Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete : (1867-1914). In: Hermann Róbert (szerk.): Magyarország hadtörténete. 3. köt. Budapest : Zrínyi, 2015. p. 210.
2. Vö. 1000 év törvényei. URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5313>
3. Vö. Balla T.: i. m. p. 239.

4. A Ludoviceum és a központi honvéd tiszti iskola = Vasárnapi Újság. 1872. április 28. p. 208-209.; Ludovika-akadémia In: Révai nagy lexikona. 13. köt. Budapest : Révai, 1915. p. 33.
5. A m. kir. Ludovica Akademiának szakkönyvtára = Magyar Könyvszemle, 1880. p. 181.
6. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái [a továbbiakban: Szinnyei J.: 14. köt.. Budapest : Hornyánszky, 1914. col. 1833.
7. György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest : Athenaeum, 1886. p. 180-181., 220-221. [A továbbiakban: György A.]
8. Magyar Minerva. [A továbbiakban: MM.] 1912-13. Budapest : Athenaeum, 1915. p. 1074.
9. Vö. György A.: i. m. p. 182., 190.
10. MM. 1912-13. 1915. p. 1074.
11. A Tengerészeti Akadémia történetével kapcsolatban részletesen vö. Horváth József: A „Nautica” : A fiumei tengerészeti Akadémia története. Budapest : Róna, 1999. p. 7-69.
12. György A. i. m. p. 220-221.
13. Horváth J.: i. m. p. 39.
14. MM. 1912-13. 1915. p. 97.
15. György A. i. m. p.
16. György A. i. m. p. 144-145., 150-151.
17. MM. 1912-13. Budapest : Athenaeum, 1915. p. 97.
18. Útmutatás az újonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbírálásának elveire vonatkozó függelékkel együtt : (A beszállásolási törvény 5. §-ához). Budapest : Légrády, 1879. p. 19., XXIX.
19. Vö. MM 1904-1911. 1912. p. 445., 602.
20. Gulyás Pál: A hazai népkönyvtárügy kialakulása és mai helyzete = Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1911, 2-3. p.82.
21. Vö. MM. 1904-1911. 1912.
22. MM. 1912-13. 1915. p. 1074.
23. Útmutatás az újonnan építendő helyőrségi kórházak tervezésére. Budapest : Pallas, 1899. p. 11.
24. Bíró Ede: A m. kir. Budapesti Honvéd helyőrségi Kórház története tízéves fennállása alkalmából és emlékére. 1898–1908. Budapest : Franklin-Társulat, 1908. p. 6.
25. 75673/V. sz. Kőrrendelet. In: Honvédségi Közlöny. 1902. p. 500.
26. Bíró E.: i.m. p. 27., 33.
27. Vö. MM. 1904-1911. 1912. p. 550., 551., 677.
28. Závodi Szilvia: A katonatiszti családok társadalmi megítélése és megbecsülése a XX. század első felében = Hadtörténelmi Közlemények, 2016. 4. sz. p. 1066.
29. Kalavszky Györgyi. Ludovika-album. [S. I.] : Libra, 1992. p. 11.
30. Vö. MM. 1901-1902. 1902. p. 222., 378., 475.
31. Sárkányiné Szabó Olga: Az önképzés szinterei és lehetőségei a századelőn = Fórum: A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem hivatalos lapjának on-line változata. 2002, április-május. <http://www.zmne.hu/Forum/02aprilmaj/onkepzes.htm>
32. Idézi: Izsza Melinda: Könyvtárak a magyar királyi honvédségben (1867-1914) = Új Honvédségi Szemle, 1995. 11. sz. p. 110.
33. György A.: i.m. p. 344-347., 350-351., 354-355.
34. Bohatta, Johann – Holzmann, Michael: Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie. Wien : Fromme, 1900. [A továbbiakban: Bohatta – Holzmann]
35. Vö. MM 1904-1911. 1912. p. 591, 602., 971.
36. MM. 1912-13. 1915. p. 1074.
37. Miskolc : Forster, Klein és Ludwig kvny., 1906.
38. Trencsén : Gansel, 1912.
39. Az első magy. katonai tudományos egylet. Pest : Vodianer, 1871.
40. Vö. Weltkriege. <http://www.weltkriege.at/index.htm>
41. Wien, 1899. (Braumüllers militärische Taschenbücher. 8.)
42. Iwanski von Iwanina, Arthur: Az újonnan kinevezett gyalogsági tiszt (hadapród) szolgálata és magánélete fölött alkalmazó megbeszélések. Fordította és a M. Kir. Honvédgyalogsági viszonyokhoz átdolgozta és ahhoz alkalmazta László István honvédszázados. Budapest : Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, 1901. Melléklet a Ludovika Akadémia Közlönye 1901. évi október havi füzetéhez. [A továbbiakban Iwanski von Iwanina, A.]
43. Iwanski von Iwanina, A. i. m. p. 3.
44. Závodi Sz.: i.m. i. m. p. 1067.
45. Iwanski von Iwanina, A. p. 45.
46. Vö. uo. p. 63-71.
47. Vö. uo. p. 42-43.

48. Vö. uo. p. 60., 62.
49. Vö. uo. p. 55.
50. Uo. p. 21.
51. Vö. –y–y: Az első honvéd csapattiszti könyvtár = A Ludovika Akadémia Közlönye. 1884. p. 95-103. – Az idézet forrása: p. 99.
52. Vö. Digitális képtárház. URL: keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=068472
53. Szinnyei J.: 13. köt. col. 242-243.
54. Tamás Sándor: A tiszti könyvtárak használatára = A Hadsereg. 1911. p. 152.
55. Horváth Károly Alfréd: A honvéd tudományos akadémia = Hadsereg. 1908. p. 88.
56. György A.: i. m. p. 414.
57. Vö. Darnay Kálmán In: Új magyar életrajzi lexikon. 2. köt. Budapest : Magyar Könyvklub, 2001. p. 45-46.
58. Vö. Windisch-Graetz Lajos. In: Révai nagy lexikona. 19. kötet. Budapest : Révai, 1926. p. 568.; Windisch-Graetz Lajos, herceg, osztrák magyar tábornok. In: Pallas nagy lexikona [elektronikus dok.]: Az alapmű. Budapest : Arcanum, 1998.
59. Szinnyei J. 13. köt. col. 74-78., Österreichisches biographisches Lexikon und biographische Dokumentation (www.biographien.ac.at/oebl_S/Strausz_Adolf_1883_1944.xml)
60. György A.: i. m. p. 510-511.
61. Jelen felsorolásban a személyeknek nem legmagasabb, hanem az adatgyűjtéskor György Aladárnak megadott rangjuk szerepel.
62. György A.: i. m. p. 418.
63. Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető 1999-ben = Budapesti Negyed, 1999. 3. sz. p. 187.
64. György A.: i. m. p. 490-491., 542-543.
65. Budapesti Hírlap, 1911. február 11. p. 13.
66. Kostyán Ferenc. In: Kihirdetett végrendeletek. Budapest Főváros Levéltára, HU BFL VII. 11.d – 1913-1841. <http://archives.hungaricana.hu/hu/lear/view/840515/?query=SZO%3D%28kosty%C3%A1n%20ferenc%29&image=0&pg=1&bbox=325%2C-2484%2C3276%2C-1127> [a letöltés dátuma: 2016. február 20.]
67. Vö. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban : 1848-49. Budapest : Zrínyi, 1983. p. 232. [A továbbiakban: Bona G.], Szinnyei J. 8. köt. col. 578-580.; Új magyar életrajzi lexikon. 4. köt. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 498-499.; Kiss Gábor: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben : 1868-1914. Budapest : Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2016. p. 142.; Gyászír = Religio, 1905. 5. sz. p. 36.
68. György A.: i. m. p. 496-497.
69. György A.: i. m. p. 485-486., 536-537.
70. Bona G.: p. 173. [A továbbiakban: Bona G.]
71. Ács Tibor: Hollán Ernő, az MTA Hadtudományi Bizottságának első elnöke = Hadtudomány, 2000. 1. sz. (http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2000/1_11.html)
72. Ács Tibor: u.o.
73. Vö. Magyar életrajzi lexikon. 3. köt. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 308-309.; Szinnyei 4. köt. col. 1002-1006. ; Bona G. p. 173., Vö. Ács T.: i.m.
74. Ludovika Akadémia Közlönye, 1876.
75. György A.: i. m. p. 484-485., 536-537.
76. Idézi: Pete László: Türr István In: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest : HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum : Line Design, 2013. p. 130.
77. „A rettenthetetlen magyarnak” is becézett Türr István magyar szabadsághős, tábornok, olasz királyi altábornagy, mérnök 190 éve született = Cultura – A kulturális magazin. 2015. augusztus 11. (<http://cultura.hu/aktualis/a-rettenthetetlen-magyar-turr-istvan/>)
78. Vö. Csorba László: Türr István In: Nemzeti évfordulóink. 2008. p. 39.; Pete L.: i.m. p. 129-161.; Szinnyei J.: 14. köt. col. 595-599.
79. Türr István: Első szózat a népoktatási körök érdekében : Baja, 1868. szeptember 30. : részlet. Közli Kovács Máté (szerk.): Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. 1. köt. Budapest . Gondolat, 1970. p. 216-218., 220.
80. Bara Zsuzsanna: A népiskolai könyvtárak létrejötte = Iskola-kultúra. 2005, 2. sz. p. 77.
81. Egy Tanító: Vidéki hangok. In: Esztergom és Vidéke. 1180. július 11. p. 2.
82. Türr István: Első szózat a népoktatási körök érdekében. Közli: Gyulay Béla, gyulai: A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története. Budapest : Wodianer, 1895., reprint kiadásban: Budapest : OKI, 2002. p. 3-8.
83. Uo. p. 4.
84. Idézi: Pete L.: i.m. p. 158.
85. Gátiné Pásztor Mária: Türr tábornok és a népművelés. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve 1958/1959. Buda-

- pest : FSZEK, 1961. p. 182.
86. Vö. Gátiné Pásztor M.: i.m. p. 184.
87. György A.: i. m. p. 516-517., 558-559.
88. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára állapotáról az 1910. év első negyedében = Magyar Könyvszemle, 1910. p. 172.
89. Sulica Szilárd: A múzeumi levéltár gyűjteményeiről = Magyar Könyvszemle, 1926. p. 100.
90. Vö. Kovács Ilona: Adatok az Országos Széchényi Könyvtár állománygyarapodásának alakulásához a két világháború között In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1973. Budapest, OSZK, 1976. p. 137.
91. Vö: Babucsné Tóth Orsolya: Régi idők híres katonája : Koronvári Jelentsik Vince (1831-1921) = A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 9. Budapest : Hadtörténeti Múzeum, 2007. p. 134-136.; Kiss G. i. m. p. 111-112.
92. Babucsné: i.m.; a p. 133. hivatkozva a Nyugatmagyarországi Híradó 1896. július 2-ai számát.
93. György A.: p. 486-487.
94. Kiss G.: i. m. p. 111-112.
95. Babucsné: i.m. p. 136.
96. –y –y: Az első honvéd csapattiszti könyvtár = A Ludovika Akadémia Közlönye. 1884. p. 95-103., az idézet forrása: p. 97.
97. Vö. Izsa Melinda: Könyvtárak a magyar királyi honvédségben (1867-1914) = Új Honvédségi Szemle, 1995. 11. sz. p. 110-111.
98. Kápolnai István: Az Árpádok élnek még. Turin, 1862.
99. Ács Tibor: Hadászati gondolkodásunk gyökereiről = Hadtudomány, 2000. 2. sz. (http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2000/2_6.htm); Kápolnai Pauer István. In: Új magyar életrajzi lexikon 3. köt. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 727.; Szinnyei 5. köt. Budapest : Hornyánszky, 1897. col. 966-970.
100. Ács Tibor: Hadászati gondolkodásunk gyökereiről = Hadtudomány, 2000. 2. sz. (http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2000/2_6.htm).
101. Kápolnai Pauer István: Honvéd kézikönyv. Oktató levelek. 1-5. rész. Pest : Heckenast, 1867-1868. Ismerteti: Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. 7. közlemény = Hadtudományi Közlemények, 1961. p. 746-749.
102. Ács T.: i. m.
103. Fekete Gézáné (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai : 1825-1973. Budapest : MTA Könyvtára, 1975. p. 135.
104. Kápolnai Pauer István: A hadtudomány viszonya a többi tudományokhoz. Budapest : A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1881. p. 5., 18.
105. Részletesen vö. Ács Tibor: Az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakulása és tevékenységének kezdetei = Hadtörténelmi Közlemények, 2005. p. 241-261.; vö. még: A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága = Hadtörténelmi Közlemények, 1910. p. 1-3.
106. Vö. Fráter Jánosné: Hadtörténeti Bizottság : (1883-1898 között Hadtudományi Bizottság). In: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai : 1854-1949. Budapest : MTAK, 1974. p. 241-243.
107. A Ludoviceum és a központi honvéd tiszti iskola = Vasárnapi Újság, 1872. április 28. p. 209.
108. György A.: i. m. p. 502-503., 548-549.
109. A Ludoviceum és a központi honvéd tiszti iskola = Vasárnapi Újság, 1872. április 28. p. 209.
110. Borovszky Samu – Sziklay János: Magyarország vármegyéi és városai. 1. köt. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest : Apolló, 1896. p. 134-135.; Kiss G. i. m. p. 124.
111. Gabányi János: Apponyi Albert gróf és a magyar hadsereg = Magyar Katonai Szemle, 1933. p. 66.
112. György A.: i. m. p. 492-493.
113. Kiss G.: i. m. p. 124.
114. Adományok a múzeumnak = Tolna Vármegye. 1900. március 25. p. 4.; A vármegyei múzeum. In: Tolna Vármegye. 1900. május 13. p. 3.
115. Závodi Sz.: i.m. p. 1073.

Beérkezett: 2017. június 7.